

Szócs Levente

Egy népviseletkutató és -kiállítás tapasztalatai tíz év távlatában

A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum 2006-ban nyitotta meg a *Gyergyó ünneplőben* című állandó kiállítását, mely a Gyergyói-medence népviseletét volt hivatott bemutatni, egészen máig. Most azonban, amikor a kiállításról beszélek, már nem annak aktualitására tevődik a hangsúly, hanem épp ellenkezőleg, az intézmény életében a folyamatos, mondhatni tízéves aktualitás megszűnése és az új távlatok elemzése van soron. A múzeum épületének várható felújítása az egyik oka annak, hogy az állandó kiállítás lebontásra kerül, a másik, ennél sokkal relevánsabb indok pedig, hogy az eltelt időszak alatt minden megváltozott: új muzeológiai elméletek, új tudásbázis, kibővült múzeumi gyűjtemény, fejlettebb technikai lehetőségek, megváltozott látogatói igények, és utolsó, vagy nem utolsó sorban az a tény, hogy a múzeum néprajzosaként én is öregedtem tíz évet. És akkor talán jó lesz, ha – bármilyen kellemetlen is számomra – már itt, az elején tisztázzuk azokat a tényezőket, melyek lehetnének ugyan elhallgatott történetek is, de attól még hozzátartoznak ahhoz a témához, amit a tanulmány címében ígértem. Mivel amúgy is Wilhelm Gábor tanulmányára fogok többször hivatkozni a továbbiakban (*Az állandó kiállítás: a jó, a rossz és a „szükséges”*), szándékom indoklásáért a szerző összegzéséből idézem: „A legtöbb múzeum éles határvonalat húz, tart fenn előtér (bemutatás) és a háttér (konzerválás, adminisztráció) között. Ami a múzeumi színpalak mögött játszódik le, az általában viszonylag láthatatlan marad. Mindez nemcsak a tárgyak szintjére érvényes, hanem a mindennapi múzeumi praxisra is, annak ellenére, hogy ez a megjelenésre, az installációra mégiscsak hat valamilyen módon. Érdeemes ezeket a határokat gyakrabban átlépni.” (Wilhelm 2016: 135.)

Egy ilyen kis múzeum életében, mint a gyergyói, akarva sem lehet szétválasztani a személyes szakmai ténykedést az intézmény mindennapjaitól, illetve attól, amit (és ahogyan) kifelé képvisel, avagy nyújtani tud a szakma és a látogatók felé. 2004 őszétől változott meg a múzeum azon képtelen helyzete, hogy hosszú idő óta (mondhatni Tarisznyás Márton történész, néprajzkutató, múzeumalapító 1980-as halálától számítva) nem volt itt néprajzos muzeológus. Ezen a helyzeten változtatni, azaz elfoglalni ezt az állást, nagyjából olyan volt, mint amikor az embert örömeiben kirázza a hideg: pályakezdőként nagyszerű lehetőség, és ugyanakkor nagyságában előre nem is látható felelősség. Ráadásul, a néprajzi muzeológiával kapcsolatos min-

den téren tapasztalatlan pályakezdő egy évi múzeumi tevékenység után, 2005-ben állandó kiállítás létrehozásának kellős közepén találja magát. Jelen pillanatban ez a személyes szituáció azért lehet fontos, mert lábára segíti állítani a tanulmányom lényegi mondanivalóját: a népviseletkiállítás létrehozását és az ehhez kapcsolódó népviseletkutatást jellemző furcsán összekuszálódó sorrend vezetett bizonyos érdekes meglátásokhoz. Az egészséges sorrend nyilván az lenne, hogy egy állandó kiállítást alapos kutatás előzzön meg. Ebben az esetben azonban, a rendelkezésre álló, nagyjából egy év alatt, ami az elhatározás és az ünnepélyes megnyitó között eltelt, a kiállítástervezés egyúttal afféle „alapkutatás” is volt, azaz számomra, aki a népviselettel azelőtt aligha foglalkoztam, lényegében gyorstalpaló. A kiállítás végül nem afféle végeredmény, a megnyitó napjától számítva befejezett szakmai munka lett, hanem elkezdte önmaga életét élni, folyamatosan újabb és újabb kihívások elé állított az évek során. Ezek, a kiállítás létrehozásakor felmerült kérdések, valamint a kiállítás létrehozásának köszönhetően született kihívások tulajdonképpen a tíz év számomra fontos tapasztalatai, ezeket szeretném a továbbiakban elméleti síkra helyezni.

Az állandó kiállítás mint műfaj a múzeumok történetével összefonódó, mintegy „kötelező” vagy „szükséges” produktum, mondja Wilhelm Gábor. Az állandó kiállítás fogalmi meghatározásainak egyike, miszerint az adott múzeum reprezentatív tárgyait hivatott bemutatni, a múzeumok és azok gyűjteményeinek fejlődésével magyarázható: kezdetben minden múzeum tulajdonképpen egy állandó kiállítás, a tárgyalomány bővülése azonban fokozatosan túlnövi a rendelkezésre álló tereket, így a gyűjteményt szelektálni kell. A módszertanilag megalapozott szelektálás eredményezte állandó kiállítások kezdetben az átfogó jellegre törekednek, annál is inkább, mivel egy-egy állandó kiállítás tulajdonképpen az adott múzeum önmagáról a külvilág felé mutatott igazolványképe (Wilhelm 2016: 130–133). A gyergyói múzeum esetében ez speciális jelentőséggel bírt az elmúlt egy évtizedben. A kiállításainknak két fő célcsoportja alakult ki: a helyi közösség, illetve a kisvárosba látogató turisták. Míg az előző csoport számára az újabb és újabb időszakos kiállítások tudtak újat mutatni, addig azok, akik idegenből érkeztek, elsősorban mindig arra az imázsra voltak kíváncsiak, amelyet az állandó kiállítások alkottak meg a múzeumból, illetve a gyergyói térségről. 2007-ben például még állt a régi, kopott „raktárkiállítás”, mely az egyes gyergyói mesterségek, foglalkozások (erdőlés, ácsmunka, asztalosság, kereskedés, kádárság, tímárság, mészárosok és egyebek) reprezentatív eszközeit mutatta be. Míg számunkra, akik nap mint nap a kiállítás környezetében mozogtunk, ósdi-nak tűnt a tárlat, addig az idegenből érkezők számára, idegenvezetéssel megtoldva, a felsorakoztatott tárgyak és a hozzájuk fűzött történetek a rácsodálkozás élményét nyújtották, és különböző olyan kérdésekre válaszoltak, hogy ki is a gyergyói ember, hogyan élt, mivel foglalkozott, hogyan vált olyanná, amilyen. Persze, ettől ez még elavult kiállítás volt, a tárgyak pedig az adott mostoha környezetben veszélynek voltak kitéve. 2005-ben ezért fogalmazódott meg egy új néprajzi alapkiállítás igénye, méghozzá úgy, hogy az a helyi közösségnek és a vendégeknek is újat tudjon mutatni, illetőleg legyen egyedi a székelyföldi múzeumok kiállítási repertoárjában, tehát ne ismétljen meg olyat, ami Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen vagy Sepsiszent-

györgyön amúgy is látható. A múzeumot és a gyergyói térséget reprezentálni tudó gyűjteménynek pedig, ezekből a szempontokból legalábbis, a népviseletgyűjtemény bizonyult.

A kiállítás alapkoncepciója a 20. század eleji, gyergyói ünnepi viselet bemutatása volt, úgy, hogy az egyes viseletösszeállítások egyúttal az öltözködés funkcióira is reflektáljanak. Így a huszonegy teljes, gipszbábukra öltöztetett viseletösszeállítás, valamint az installációs elemekként felhasznált egyéb viseletdarabok és tárgyak rendre megmutatták a generációbeli, gazdasági státuszbeli, évszakok szerinti különbségeket, valamint egyes alkalmak öltözködésszokásait is, mint a böjti vagy a gyászos öltözék. Emellett etnikai különbségek láttatására, és egyáltalán, a vidék lakosságának összetételére utalando, helyet kapott román, csángó és cigány viselet is. A kiállítás bevezetőjeként ugyanakkor fontosnak láttuk megmutatni azokat az eszközöket is, amelyek a hagyományos házi textilkészítéshez köthetők, s mint később kiderült, nem hiába, hiszen ezekből még – sokszor ismeretlen rendeltetésű – örökségként szép számban őriznek a gyergyói padlások.

A kiállított anyag reprezentatívvá tételét a meglévő gyűjtemény átvizsgálásának és kibővítésének lépései előzték meg. Mivel a szándékunk a teljes öltözetek bemutatása volt, szükségessé vált a hiányzó elemek beszerzése. Átfogó, több hónapos gyűjtőmunka során közel száznyolcvan új viseletelemmel gazdagodott a gyűjtemény, ugyanakkor a terepre való kijárással egyúttal jó alkalom volt arra is, hogy a gyergyói falvak lakosságának tudását is felmérjük a régi székely viselettel kapcsolatosan.

Ez annál is inkább fontos volt, mivel meglehetősen kevés szakirodalmi támpont állt rendelkezésre arra nézve, hogy milyen lehetett a 20. század eleji gyergyói székely viselet. A legfontosabb, monografikus jellegű munka, mely az egész székelység viseletének kontextusában tartalmaz fontos utalásokat a gyergyói öltözködéskultúrára, Gazda Klára *Székelyek ünnepelőben* című kötete is csak mint a székely viselet kutatásához született előtanulmány, kérdésfelvetés határozza meg önmagát (Gazda-Haáz 1998). Egy másik hasznos munka a Kardalus János által szerkesztette *Hargita megyei népviselet* című kézikönyv volt, mely azonban szintén csak mozaikszerűen tartalmaz adatokat a gyergyói tájegységre nézve (Kardalus 1979).

Visszatérve az előbbi gondolathoz, a lokális közösség tudását igyekeztünk aktíválni a gyergyói székely viselettel kapcsolatosan. Itt érdemes kiemelni olyan értelmiségieket, mint Gálné Kovács Irma, aki pedagógusként Gyergyóalfaluban évtizedek óta kutatta a régi népviseletet, Tarisznyás Mártonnal, Vámszer Gézával és más néprajzkutatókkal tartva a szakmai kapcsolatot. Az ő összegyűjtött tudása sajnos nem került publikálásra, de jelentős mértékben beépült a kiállítás egyes részeibe. Talán a legfontosabb példa, melyre szinte egyáltalán nem találni adatokat a szakirodalomban, a gyergyói székely szoknya színes csíkjainak jelentése. A kiállításnak egyik vállalt célja éppen ez volt: megszüntetni a piros-fekete mítoszt, vagyis azt az általános elképzelést, hogy a székely szoknya (rokolya) piros-fekete. A régi darabok rendre a fekete, kék, barna, piros, néha zöld alapszínű, szélesebb vagy keskenyebb hasábokat variálták, „meghasogatva” változatos színű fonalakkal, néha részszállal is. Én magam még soha nem láttam két teljesen egyforma gyergyói rokolyát. 2005–2006-

ban feltűnt, hogy ezekről a csíkokról sokan tudni vélik, hogy gazdasági státuszt jelző szerepük volt régen, vagy hogy a kék éppen a Mária színe. Több évvel a gyűjtés után, amikor a kiállítás már önmagáért beszélt, és újabb információkat vonzott be, számomra gyanússá vált ez a csíkokról való „biztos” tudás: azok a viseletdarabok, amelyekre sikerült rátalálni gyergyói családoknál, már nagyon régen nem voltak használatban, az 1930-as évekre szinte teljesen kimentek divatból, szekrény aljára kerültek. Egyszóval, az a jelzésrendszer (hogy például a zöld csík az erdőt, a barna a szántóföldet mint vagyont jelezte), ami régen igen is fontos lehetett, eléggé megkophatott a hosszú évtizedek alatt, amikor ráadásul a társadalom is gyökeres változáson ment keresztül. Az adatközlők állításai azonban gyanúsan biztosak voltak, ezért nem tudom mostmár nem számításba venni azt, hogy nem egy-egy helyi értelmiségi előadása volt-e az, ami „felfrissítette” ezt a közös tudást a lokális regiszterekben.

Összeadva a legtöbbet, amit akkor tehattünk, a 2006 végén megnyitott kiállítás mindenesetre újszerűnek bizonyult a maga idején, s mint kiderült, később is. Az idegenből érkezők számára nemcsak a látvány maga, hanem méginkább az ehhez fűződő idegenvezetés tudott hasznos információkkal szolgálni. A múzeum történész igazgatója, aki a kiállítás megtervezését, megépítését szorgalmazta és irányította, maga is azon az állásponton van, hogy a gyergyóiságról, a gyergyói emberek történetéről, életmódjáról ezen a kiállításon lehetett a legtöbbet beszélni a látogatók csoportjainak. Wilhelm Gábor összegzését idézve ismét, a gyűjtemény és a kiállítás, valamint az installáció nem egyszerűen reprezentál, hanem valami újat alkot, és emiatt a szövegek egyre inkább előtérbe kerülnek (Wilhelm 2016: 130). A *Gyergyó ünneplőben* kezdeti gyengesége, a magyarázó szövegek hiánya a falakról, később éppen az erősségévé vált. A viszonylag kevés, az évek során azonban néhány ezerre duzzadt látogatószám megengedte azt a praxist, hogy az egyes csoportok szinte minden esetben részletes idegenvezetést kapjanak részünkről. A kiállítás le nem írt, de sokszor elmondott vezetőszövege tehát évről évre változott, mondhatni fejlődött, annak függvényében, hogy hogyan jutottunk újabb és újabb információk birtokába a témát illetően. Amit tehát a kiállítás újként megalkotott, tulajdonképpen egy idegenvezetéshez, s később múzeumpedagógiához is alkalmas helyszín, melyben az idegenvezető folyton változó installációs elemévé minősült.

A kiállított tárgy típus, vagyis a székely viselet sajátos természetéből adódik, hogy az idegenvezetések a legtöbbször az egyoldalú kommunikáció helyett párbeszédékké váltak. Hacsak nem külföldiekről beszélünk, mindenki számára valamiféleképpen ismert a székely ruha fogalma. Az a székely ruha azonban, amire az utóbbi évtizedekben a lokális társadalom igényt tartott, nem a 20. század eleji öltözet volt, mely a lokális társadalom szerves részét képezte mind viselésben, mind az előállításban, hanem az a változat, mely a 20. század során, az úgynevezett „kivetkőzés”, tehát az öltözködéskultúra teljes megváltozása után divatba jött mint nemzeti/nemzetiségi szimbólum. Gazda Klára mutatott rá, hogy a *székely ruha* kifejezés csak az 1930-as évektől vált használatossá, az úgynevezett népviseletmozgalom során, melynek egyik fő szorgalmazója a csíksomlyói *Ezer székely leány találkozóval* kapcsolatosan is sokat emlegetett Domokos Pál Péter volt, továbbá más, a mozgalomban résztve-

vő értelmiségiék (Gazda–Haáz 1998: 24–26). Maga a népviselet is mint néprajzi terminus, és mint a néprajzkutatás paradigmaváltásaival párhuzamosan változó tudományos fogalom, lényegében 20. századi produktum (lásd Flórián Mária összegzését a Magyar Néprajz IV. kötetében. Flórián 1997: 585–862). A kommunizmus évtizedeiben többé kevésbé jelen volt a rendelkezésre álló gyári anyagokból a készítmódokat még ismerő személyek által előállított, uniformizált székely ruha, színpadi előadásokon, iskolai rendezvényeken vagy más eseményeken. 1989 után új hullámban érkezett a székely ruha iránti érdeklődés, a viseletbe öltözöttek száma ünnepi rendezvényeken (március 15.), különleges alkalmakon (kicsengetés, kortárs-találkozó, lakodalom), ugyanakkor az utóbbi években egyre inkább érezhető számos Gyergyó-vidéki család az iránt való igénye, hogy az újonnan készítendő, esetleg egy régi darabbal társított viselet lehetőleg a hagyományos, 20. század eleji változatra hasonlítson, legyen „hiteles”.

A hitelesség igénye pedig ismét helyzetbe hozta a *Gyergyó ünneplőben* kiállítást. Azok az érdeklődők, akik a múzeumot felkeresték ez ügyben, nem mindig tudtak ugyan magáról a kiállításról, de oda lehetett irányítani őket dokumentálódni. A kiállítás óhatatlanul is valami olyasminnek a kiszolgálójává vált, amiről Fejős Zoltán az új muzeológia kontextusában beszél, az „egy tárgy” muzeográfiája kapcsán. Az „egy múzeumi tárgy” mint szimbolikus fogalom, mely valójában legtöbbször egy tárgycsoportra vonatkozatható, ebben az értelmezésben egyrészt korjellemző, tehát egy adott történelmi időszakot képvisel; emellett társadalmi kategóriák kifejezője, amennyiben a használóinak kilétére, mibenlétére utal; ugyanakkor a személyiség, egyéniség manifesztációja is, ami összefonódik az egyes szubkultúrákhoz vagy társadalmi rétegekhez való tartozás szimbolikus töltetű igényével (Fejős 2013). Jelen esetben a székely viselet olyan tárgye gyűttes, amelyet bármelyik eleme képes „egy tárgyként” képviselni, legyen szó akár egy rokolya kötényéről, akár egy bőrcsizmáról. A gyergyói székely viselet a kiállítás kontextusában úgy korjellemző, hogy szemben áll a 20. századdal, olyan öltözködéskultúráról tanúskodik, ami időben igencsak távoli a mai ember öltözködési szokásaihoz, és akár esztétikai szemléletéhez képest is. A székely ruha viselése pedig szinte minden esetben a személyiség manifesztációja, „csak úgy” senki nem ölti magára, hanem kizárólag olyankor, amikor adott az önkifejezés gesztusának recepciója, vagyis amikor láttatni lehet a székelységhez mint nemzeti kisebbséghez, szubkultúrához, vagy szűkebb értelemben a gyergyóisághoz való tartozást.

Ezek a tapasztalatok végső soron ahhoz a tanuláshoz vezettek, hogy a kiállítást érdemes újragondolni, korszerű muzeológiai eszközökkel kellene csiszolni a jövőben azt a képet, amit a kiállítás megalkotni képes. Az eddigi forgatókönyvet, mely a 20. század első évtizedeinek kimerevített képét igyekezett bemutatni, a 20. század folyamataira lesz célszerű átírni, azaz megmutatni, hogy a hagyományos öltözködéskultúra a nagyjából száz év alatt hogyan változott meg, hogyan váltott funkciót a viselet, hogyan váltott visszajára a „kivetkőzés/kiöltözés” fogalma, és hogyan vált színre vitt örökséggé. Remélhetőleg a közeljövőben ezen eredményről tudok majd beszámolni.

Szakirodalom

Fejős Zoltán

2013 Az évszázad és az én világa. Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában. *Néprajzi Látóhatár – Új muzeológia: kortárs múzeumi narratívák XXII.* (2) 32–67.

Flórián Mária

1997 Öltözködés. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 585–862.

Gazda Klára – Haáz Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben.* Planétás Kiadó, Budapest.

Kardalus János (szerk.)

1979 *Hargita megyei népviselet.* Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita megyei Irányító Központja, Csíkszereda.

Wilhelm Gábor

2016 Az állandó kiállítás: a jó, a rossz és a „szükséges”. *Néprajzi Értesítő XCVII.* Néprajzi 127–138.

Experiențele unei cercetări și expoziții de port popular din retrospectiva a zece ani

Studiul de față însumează experiența acumulată în cei zece ani de la deschiderea expoziției permanente despre portul popular în cadrul Muzeului Tarisznyás Márton din 2006, respectiv a cercetării realizate pe această temă. Autorul se concentrează mai ales pe identificarea acelor probleme și întrebări, prin regândirea cărora ar avea de câștigat în viitorul apropiat, cu ocazia realizării unei noi expoziții permanente, una mai actualizată atât din punct de vedere științific, cât și tehnic.

Experiences of a Folk Costume Research and Exhibition in a Ten Years' Retrospective

The present study sums up a decade's experience regarding the permanent exhibition on folk costumes opened in 2006 at the Tarisznyás Márton Museum, respectively the related ethnographic research. The author focuses especially on those questions and problems, which reconsidered could help the making of a new permanent exhibition in the near future, a scientifically and technically more up to date one.